

Dag van de Herbestemming – Annakerk Amstelveen, 20 september 2018

Kunnen we kerken hergebruiken?

Tekst gastspreker Hein Jan van Ogtrop, Plebaan St. Bavokathedraal Haarlem

Beste mensen,

Het is een voorrecht hier samen te zijn in deze Annakerk. Anna is de moeder van Maria, een gezellige oma die het erg leuk zal vinden – denk ik – ons allemaal opeens te zien. De ruimte is fraai. Dat uw aanwezigheid echt op prijs gesteld wordt blijkt wel uit de wijds uitwaaierende gewelven boven uw hoofd, die als een hemelse mantel om ons allen gedrapeerd zijn.

Er is mij gevraagd iets te zeggen over de gevoelens die er over mij heen komen als ik in deze ex-kerk ben. Dit is niet de enige ex-kerk die er in Nederland is. Er zijn er vele en overal is men bezig na te denken over de mogelijkheden en onmogelijkheden die er zijn om met deze bouwwerken om te gaan. Wij zijn niet de enigen die aan het denken zijn.

Kort nadat ik gevraagd was om deze middag iets te zeggen viel mijn oog steeds meer op allerlei artikelen over kerken die niet meer voor de eredienst gebruikt werden. ‘Hoe God in Jorwerd kan blijven’ bijvoorbeeld. En ‘Hoe het licht uitging in Deventer’, dat ging over het buiten gebruik stellen van de synagoge aldaar.

Wat hadden kerken, wat hebben kerken. Wat zijn de verschillen tussen wereldse en kerkelijke gebouwen, om het zo maar even te zeggen. Wat hebben kerken en kathedralen, wat andere gebouwen niet hebben?

Plotseling viel mij op dat de term kathedraal ook buiten de kerkelijke wereld gebruikt wordt. Terwijl de kathedralen minder nodig lijken – let wel, ik zeg ‘lijken’ – zijn er ook tegenovergestelde ontwikkelingen. De titel ‘kathedraal’ wordt bijvoorbeeld in Utrecht gebruikt om de stationshal bij het oude spoorwegmuseum aan te duiden: ‘de spoorwegkathedraal’, als ik het goed zeg. Kathedraal staat voor ..iets groots en uitnodigends.

Een blik in de historie:

Toen het christendom in Rome een beetje geordend moest worden, – in de 4e eeuw, in de tijd van keizer Constantijn – ontstond er behoefte aan christelijke bedehuizen: kerken zeg maar.

Nu vind ik interessant dat er voor de invulling van die behoefte niet werd aangesloten bij de bouwtraditie van de vroegere heidense heiligdommen, tempels genaamd, waar godenbeelden stonden opgesteld. Waar priesterclans de dienst uitmaakten en die de mensen die hun offergaven kwamen brengen graag ontvingen en vervolgens alles inpikten wat ze meebrachten om er zelf rijker van te worden en daar lekker van te genieten.

Tempels waren eigenlijk geen gemeenschapshuizen, maar geïsoleerde cultusplaatsen waar buiten het afgodsbeeld en de schranstafels voor de priesters weinig te zien was. Daarom koos men niet voor de bouwstijl van de tempels. Waar kwamen de mensen in die tijd dan samen?

In de markthallen. Net zulk soort bouwsels als er bijvoorbeeld tegenwoordig een van in Rotterdam staat: een hal waar iedereen samenkomt. Ik heb nog niet gehoord dat die Rotterdamse Markthal kathedraal genoemd werd, maar het zou goed kunnen: daarom doe ik dat even.

Terug naar Rome. Dezelfde keizer Constantijn die het christendom wilde organiseren, had in Rome grote markthallen laten bouwen die (ja u hoort het goed) 'basilieken' werden genoemd. Dat betekende toen nog niet wat het nu betekent: het woord 'basiliek' betekende toen: 'een met koninklijke subsidie gebouwde hal.' Rome stond er vol mee.

Interessant ook nog te weten dat er in die tijd erg veel mensen in Rome woonden. De stad is pas eind negentiende eeuw weer op een niveau gekomen dat het bewonersaantal van de tijd van Constantijn evenaarde.

De tempels liet Constantijn meestal staan. Sommigen werden kleine kapellen, maar veel belangrijker waren de nieuwe kerken die gebouwd werden naar het model van de markthallen. Geen zuilen ervoor, geen trappen, geen prachtige timpanen of noem maar op: gewoon hele grote hallen, loodsen zouden wij zeggen, waar veel mensen samen kunnen komen en iedereen kan zien wat er gebeurt. De altaartafel stond niet aan de kop van het gebouw, maar in het midden. Er waren ook geen banken of stoelen, zodat er geen onderscheid kon groeien tussen plaatsen voor armen en rijken – iedereen stond gewoon, zoals dat nu nog steeds in de oosterse kerken het geval is.

Op een opvallende plaats was een soort galerij waarvan af je de mensen kon toespreken. Niet zoals in veel kerken tegenwoordig tegen de achtermuur waar het orgel op terecht kwam, maar voorin. Vanaf die galerij werden mensen toegesproken, met krachtige stem. Er waren nog geen geluidsinstallaties nodig.

Het belang van dit feit is dat ik wil benadrukken hoezeer kerken verzamelplaatsen waren van mensen. Toen ik hier in Amstelveen op een gewone door de weekse middag kwam, viel mij op dat deze ruimte als zodanig functioneerde: een ruimte waar allerlei mensen – al of niet met hun ziel onder de arm – gezellig koffie (niet eens allemaal bier) zaten te drinken en te keuvelen. Vanaf het podium tussen de bierbrouwvaten zouden deze mensen goed kunnen worden toegesproken. Kerken zijn gemaakt om mensen te verzamelen.

Het is ook nog interessant om te bedenken met wat voor verschillende termen men in de Europese landen de huizen waarin mensen zich voor gebed en eredienst verzamelden gingen noemen. Merkwaardig dat men in de noordelijke streken de nadruk legde op degene in wiens naam men bijeenkwam: de hemelse Gastheer. Men noemde zo'n huis een KYRIA-KĒ: huis voor de Heer. Van dat woord werd het Duitse Kirche afgeleid, het Engelse Church en het Nederlandse kerk.

In zuidelijke landen legde men – heel apart – niet de nadruk op die hemelse gastheer, maar op zijn al of niet in vrolijkheid bijeen zijnde fanclub: de gemeenschap. En zo kwamen er woorden als ECCLESIA, EGLISE, IGREJA, Chiesa. Huis waarin mensen samen die een gemeenschap vormen, rond Jesus de Heer. Een goede vertaling zou zijn: CLUBHUIS.

Dat zijn zo maar wat gedachten die, vanaf de dag dat ik gevraagd werd hier iets te zeggen, in mij opkwamen. Kerken zijn gemaakt om mensen te verzamelen. Het zou goed zijn als zulke schijnbaar nutteloze gebouwen toch behouden blijven, want er zijn – en dat kan ik in Amstelveen goed zeggen, met tegenover ons een dwaas megalomaan, kwasi groots bankcomplex – al meer dan genoeg,

eigenlijk te veel patsersgebouwen. (Daar reken ik de Amstelveense bank, het Rotterdamse groothandelsgebouw en allerlei andere hoge kantorentorens en wat dies meer zij toe.)

De bijbel vertelt het verhaal van de toren van Babel. Een prestigeobject zonder weerga. De joodse traditie vertelt dat men bij de torenbouw, als er een arbeider van de steigers viel, niet op of omkeek. Maar o wee als er een hamer of een beitels naar beneden viel... Dan moest die onmiddellijk worden opgehaald, ook al lag die vijftig etages lager. U begrijpt de bedoeling: bij de Babelse torenbouw ging het om het prestige.

Bij de begintijd van de bouw van de domtoren van Utrecht was dat ook nog zo. De onderbouw van de toren was een verdedigingstoren van waaruit kokende olie naar beneden kon worden gekieperd op opponenten. De bisschop van Utrecht was ook een werelds heerser in de late middeleeuwen – we zitten hier in de streek waar de bisschoppen van Utrecht en de graven van Holland elkaar graag de loef afstaken en zelfs ook wel eens een robbertje vochten. Beroemd is de zeeslag bij Monnikendam, waarbij de Utrechtse bisschop het onderspit delfde en daarna met een roeiboort via de Eem naar huis moest vluchten.

Gelukkig kennen we nu de scheiding tussen kerk en staat. Kerk en staat kennen allebei mooie en duistere zaken. Duistere zaken van de kerk kwamen de vorige maand naar voren: het misbruik in de kerk... afschuwelijk. Eerlijke erkenning en krachtige aanpak van die criminele toestanden zijn nodig. Een bijeffect: de kerk hoeft nooit meer te proberen met gezagsargumenten te werken.

Echt geloof is niet direct zichtbaar, wel merkbaar door stille dienstbaarheid. Echt waardevolle kerkgebouwen zijn dan ook geen prestigeobjecten, maar verzamelgebouwen van mensen van goede wil. Kijk hoe elegant het torentje van deze Annakerk erbij staat, tussen alle kantoorkolossen van de buurt. En hoe even verderop de Titus Brandsmakerk – die herinnerend aan een dappere protesterende priester-journalist in oorlogstijd – mensen verzamelt op de zon- en andere vierdagen. Kerken zijn gemaakt om mensen te verzamelen, heb ik nu al een keer of vijf gezegd en dat meen ik.

Tenslotte: hopelijk zullen er nog veel kerken in gebruik kunnen blijven zoals ze bedoeld zijn. En ten tweede: hopelijk kunnen de gebouwen die voor de reguliere eredienst niet meer nodig zijn, toch een sociale functie vervullen.

Meestal zijn het architectonisch interessante gebouwen. En de zorg die aan de detaillering van de kerkgebouwen zijn besteed staat voor de zorgvuldige gedetailleerde aandacht die wij mensen elkaar moeten schenken.... Niet alleen vandaag, maar in alle eeuwen der eeuwen. Amen.

*Wilt u wat lezen over de kathedraal in Haarlem waar ik verantwoordelijkheid voor draag?
Zie dan de website www.kerkengek.nl bij Haarlem / Nieuwe Bavo aan de Leidse Vaart.*

Nadere gegevens over Amstelveen:

Het oude dorp 'de Poel' is in de 13e eeuw het begin geweest van de bouw van de nederzetting (vroeger Nieuwer-Amstel geheten) die sinds 1964 Amstelveen heet. De huidige protestantse kerk staat op de plek waar een middeleeuws kerkje stond dat in 1641 was opgelapt en in 1866 herbouwd. In 1925 werd een dwarsbeuk toegevoegd en een nieuwe toren met een klok uit 1641 van Everardus Splinter. Velen kennen, als zij door de grote weg Utrecht Alkmaar nemen de ANNAKERK (Amsterdamseweg 22). Het gebouw is aan de eredienst onttrokken en is een brouwerij geworden. Dat klinkt vreselijk, maar het is nu een zeer levendige ontmoetingsruimte. In het boek uit de serie 'Monumenten van geschiedenis en kunst' wordt de kerk op blz. 99 beschreven als "een forse kerk

met een slanke, terzijde geplaatste toren en een aangebouwde pastorie." Het sober expressionistische ontwerp van J.P.L. Hendriks en H.G.M. van Beers werd verwezenlijkt in 1927-'28. Het interieur bevat kruiswegstaties van J. Evers uit 1930 en gebrandschilderde ramen van A. Asperslagh over het Esther-verhaal en aan de buitenkant een mozaïek van de patroonheilige.